

LUMEA RURALĂ ȘI CRIZA AGRARĂ DIN CRIȘANA LA CUMPĂNA VEACURILOR XVII–XVIII

de
BARBU ȘTEFĂNESCU

Trecerea din secolul al XVII-lea în secolul al XVIII-lea nu reprezintă doar un obișnuit reper cronologic, nefiind în nici un caz vorba despre o simplă translație dintr-un veac în altul; sub multe aspecte suntem în prezența unei perioade de tranziție între două lumi, o perioadă tulbure ce se întinde pe aproape patru decenii, o perioadă care pentru lumea rurală – pe care ne-am propus să o înșoțim în trecerea sa spre un secol, al XVIII-lea, mai optimist – este mai derutantă, mai plină de ne-prevăzut decât altele anterioare. O perioadă în care societatea transilvăneană suferă în mod incontestabil metamorfoze sub aspecte multiple, în mod cert sub aspectul elementelor de civilizație care pe noi ne interesează cu deosebire în contextul lucrării de față. În ansamblul ei, cumpăna secolelor XVII–XVIII este o criză general europeană ¹, cu urmări imediate catastrofale dar și o criză în timpul căreia se statornicesc câteva elemente ale unei societăți noi, cu tendință spre modernizare. Mult prelungită însă în zona noastră, această criză cuprinde după unii istorici întreg veacul al XVII-lea ², și reprezintă o criză tipică de „vechi regim“.

Tocmai statutul de criză al acestei perioade face societatea transilvăneană mai puțin convențională și în consecință mai accesibilă, mai ușor penetrabilă pentru noutăți, în oricare domeniu s-ar manifesta ele. Cercetătorul care încearcă să reînvie această perioadă – fie și numai sub unele aspecte, beneficiază de un plus de documentație odată cu instituirea pedantei birocrății a noi stăpâniri austriece și care face ca documentele ce au ajuns până la noi să fie mai numeroase, mai dense sub aspect informațional. Cu specificarea că atunci când vorbim despre modernizare avem în vedere doar anumite elemente, pentru că pe ansamblul său societatea transilvăneană seamănă încă mult cu cea din secolul anterior.

1. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol.I, Editura Meridiane, București, 1986 (în continuare: Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*), p.163.

2. Jean Berenger, *Le paysan française et la crise du XVII-lea siecle*, în *Paysannerie française, paysanneie Hongroise, (XVI-lea – XX-lea siecles)*, Akademiai Kiadó, Budapest, 1973, p.103–125

Două sunt categoriile mari de factori care împreună contribuie la adâncirea crizei „de vechi regim“ a perioadei: problemele de ordin natural, metereologice în primul rând și problemele de ordin politico-militar reprezentate de împrejurările încadrării Transilvaniei între frontierele Imperiului habsburgic.

1). „Mica eră glaciară“ a secolului al XVII-lea și consecințele ei pentru Crișana.

În evoluția climatului european al ultimului mileniu, specialiștii sunt de acord să identifice în epoca domniei, de peste o jumătate de secol, a lui Ludovic al XIV-lea, o „mică eră glaciară“, sintagma aparținând lui D.J.Shave³. Cercetările efectuate asupra Alpilor sesizează un proces de încălzire a muntelui cu începere din jurul anului 1300 și care se menține cu aproximație până la 1600; de la această dată se declanșează un fenomen invers, de răcire a vremii, de creștere a umidității, de coborâre a limitelor inferioare ale ghețarilor⁴. Peste tot în Europa o voință, cea a climatului, se dovedește mai puternică chiar decât cea a Regelui Soare și își impune regulile sale drastice; de fapt fenomenul este propriu întregii emisfere nordice: răcirea vremii este sesizabilă deopotrivă în Europa cerealiară și viticolă sau în Asia orezăriilor și a stepelor; este resimțită din crângurile de măslini italiene, provensale și hispanice până în țările scandinave unde, „zăpada și gheața atât de leneșă la topire iar toamna prea grăbită să revină, nu mai lasă grâului timp să se coacă“, așa cum s-a întâmplat în „teribilii ani“, '90 ai secolului amintit, decretați de specialiști ca fiind cei mai reci în comparație cu ultimele șapte secole care i-au premers. Acești ani, indiscutabil de paroxism ai anomaliei termice negative a secolului al XVII-lea, se constituie într-o perioadă dificilă la scara întregii Europe. Ei stau - afirmă specialiștii - la originea marilor greutăți cărora trebuie să le facă față Scandinavia și Rusia la trecerea din secolul al XVII-lea în veacul al XVIII-lea⁵.

Repetarea anilor nefavorabili din punct de vedere agricol determină foametea din 1696–1697, urmată de o mortalitate de 30–35%, în provincia finlandeză Tavastian⁶. Foametea aducătoare de moarte – cauzată de aceleași accidente metereologice – are o frecvență aproape anuală în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și în Scoția. Contemporanii vorbesc despre reducerea populației cu o cincime, o pătrime sau chiar cu o treime⁷. Aceleași cauze conduc la același flagel și în provinciile franceze Anjou și Beauvais, mai ales în anii 1683, 1693, 1694⁸. Istoricii au stabilit o legătură între anomalia termică a secolului al XVII-lea – extinsă după unii și în secolul al XVIII-lea

3. Fernand Braudel, *Civilization materielle et capitalisme (XVII-e - XVIII-e siecles)*, Librairie Armand Colin, 1967, p.33

4. Idem, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol.II, Editura Meridiane, București, 1985, p.70

5. Pierre Chaunu, *op.cit.*, p.83

6. *Ibidem*, p.163

7. Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol.I, Editura Meridiane, București, 1987, p.497.

8. Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII)*, vol.I, Editura Meridiane, București, 1986, p.272–280.

lea – și mișcarea de mare amplitudine ce are loc la limita nordică europeană a extinderii culturilor agricole. Rusia de nord, unde se cultivau cereale în secolul al XVI-lea, este pierdută pentru agricultură în secolele XVII–XVIII, perioadă în care scăderea temperaturii medii cu 1 grad, aduce după sine abandonarea unor fâșii cu adâncimi de sute de kilometri uneori, unde nu mai pot fi cultivate cereale⁹. Se pare că nu întâmplător acum are loc și „alunecarea” spre sud a Rusiei, orientarea sa tot mai accentuată spre regiunea Mării Negre¹⁰.

Cercetările de istorie a climatului, una din căile „regale” ale istoriei seriale promovată de Școala Analelor¹¹, pun în lumină fenomene asemănătoare și pentru spațiul nostru, pentru Transilvania și implicit pentru partea sa vestică, denumită mai târziu Crișana. În caracterizarea evoluției climatului în Transilvania secolului al XVII-lea dar și a celui anterior trebuie recunoscute meritele profesorului clujean Samuel Goldenberg care a adunat și a transpus în serii coerente datele documentare cunoscute, relative la mersul vremii¹², și mai nou ale lui Teodor Nicoară. De mare importanță documentară sunt și datele consemnate pe paginile unor cărți vechi, tipărite sau manuscrise, în general referitoare la fenomene cu caracter excepțional. Pentru Crișana punerea în valoare a acestor date o datorăm în principal lui Florian Dudaș¹³. Acestor date le adăugăm cele pe care ni le furnizează – uneori cu generozitate – registrele de dijmă și conscrierile din ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea și care surprind accidente climatice frecvente, alte calamități naturale, în general condiții neprietenoase, ostile chiar, alături de cele cu caracter politico-militar.

Suprapunerea celor două categorii de factori este atât de mare încât este dificil dacă nu chiar imposibil să se poată face o delimitare netă între consecințele unora sau altora dintre aceste fenomene. De aceea vom enumera deocamdată doar datele care ne permit din punct de vedere istoriografic „anexarea naturii”¹⁴, urmând ca după analiza succintă a evenimentelor politico-militare să relevăm consecințele acestor factori perturbatori de origine diferită dar cu urmări convergente. Să urmărim așadar, în derularea lor cronologică, anii cu anomalii meteorologice, cu accidente climatice și de altă natură așa cum sunt surprinși pentru Bihor de documentele amintite.

9. Pierre Chaunu, *op.cit.*, p.84–84

10. *Ibidem*, p.82

11. Pierre Chaunu *L'histoire serielle. Bilan et perspectives*, în *Revue roumaine d'histoire*, 1970, nr.3 (în continuare: Pierre Chaunu, *L'histoire serielle...*), p.473

12. Samuel Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XVI, 1973; Idem, *Le climat et l'histoire. Contributions à une histoire du climat dans les Pays Roumains aux XVI-e – XVII-e siècles*, în *Revue roumaine d'histoire* 1974, nr.2 (în continuare; *Le climat...*) p.303–321

13. Florian Dudaș, *Carte veche românească în Bihor*, Oradea, 1977 (în continuare: Fl.Dudaș, *Carte veche...*); Idem, *Vechile tipărituri românești din bisericile Bihorului (sec.XVI–XVII)*, Oradea, 1979. (în continuare: Fl.Dudaș, *Vechile tipărituri...*); Idem, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Editura Facla, Timișoara, 1986 (în continuare; Fl.Dudaș, *Manuscrisele...*); Idem, *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, Editura Albatros, București, 1992 (în continuare; Fl.Dudaș. *Însemnări...*)

14. Pierre Chaunu, *L'histoire serielle...*, p.476.

Datele noastre devin coerente începând cu anul 1686; din acest an se păstrează registrele de dijmă, atât cele privind dijma din cereale, animale mici și stupi cât și cele privitoare la dijma din vin. Ele oferă date aproape neîntrerupte până la finele secolului al XVII-lea; pentru perioada următoarelor două decenii, datele pe care le deținem provin mai ales din conscrieri în care însă caracteristicile metereologice transpar mai parcimonios.

Anul 1685, anul pătrunderii trupelor austriece pe teritoriul Transilvaniei¹⁵, este marcat de un frig puternic primăvara și vara ce distruge cerealele și fructele în întreaga țară¹⁶.

Anul 1686, despre care avem date cu referire doar la jumătatea nordică a Bihorului, este un an cu grindine catastrofale care distrug total sau parțial culturile de grâu și vișă de vie: cantitățile de cereale obținute de sate sânt mici: crucea de cereale dă prin treerare mai puțin decât în mod obișnuit, doar 2/4 câble de Debrețin (în continuare C.D.) față de 3/4 în anii normali; grânele sânt cosite nu secerate, indiciu elocvent pentru această perioadă a unor culturi compromise¹⁷.

Anul 1687 este asemănător până la identificarea sub raport metereologic cu cel anterior; elementul definitoriu rămâne grindina care afectează cu deosebire satele de pe valea Crișului Repede; localități întregi sunt fără cereale: Topa de Criș, Gheghie, Valea Mare de Criș; celelalte obțin doar 2/4 C.D. din crucea treerată; cantități mici de vin obținute în promontorii¹⁸; sunt neverosimil de mici cantitățile de grâne în satele mari din jurul Salontei: Sânicolau Român, Bicaciu, Berechiu, Belfir¹⁹.

Pentru 1688, nu avem referiri cu privire la evoluția factorilor de mediu: producțiile agricole se mențin însă la fel de scăzute ca și în anul precedent²⁰; satele din jurul Salontei obțin în continuare cantități foarte mici de cereale: Cefa împreună cu Berechiu – doar 7 C.D. de grâu, Chișirid – 7 C.D., Homorog – 7 C.D., Miersig – 10 și 2/4 C.D.²¹. Situația este similară pe valea Crișului Repede: dacă nu avem date metereologice despre Crișana, știm că la nivelul Transilvaniei a fost mai întâi o iarnă grea, apoi o vară ploioasă, în unele zone cu grindină²².

1689 a avut și el pe ansamblul Transilvaniei o serie de accidente climatice: grindine, inundații²³. Pentru Bihor datele pe care le avem nu indică fenomene de acest gen deosebit de grave; prin prisma vieții agricole constatăm mai mult o tendință spre

15. A. Magyari, *Lupta marii nobilimi ardeleni pentru păstrarea pozițiilor sale economice în perioada consolidării Habsburgilor în Transilvania (1685–1699)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, fasciculus 1 (în continuare: A. Magyari, *Lupta marii nobilimi...*), p.12–13

16. Samuel Goldenberg, *Le climat...*, p.315.

17. Filiala Arhivelor Statului Oradea, *fond Episcopia romano-catolică de Oradea* (în continuare F.A.S.O., *fond Episcopia...*) dosar 2619, f.3–39

18. *Ibidem*, dosar 2603, f.4–42, 58 v.; dosar 2618, f.58–89 v.

19. *Ibidem*, dosar 2603, f.42–58; dosar 2618, f.58–89 v.

20. *Ibidem*, dosar 2618, f.118–166 v.

21. *Ibidem*

22. Florian Dudaș, *Însemnări...*, p.70

23. Samuel Goldenberg, *op.cit.*, p.315

normalizare, chiar dacă numărul locuitorilor fără cereale rămâne mare, chiar dacă producțiile de grâne obținute sunt și ele destul de reduse; cu toate acestea numărul secerătorilor este apreciabil, un indiciu al amintitei normalizări²⁴.

În anul 1690 situația este iarăși în curs de degradare: în cazul multor localități cantitățile de cereale și de vin obținute sunt mai mici ca în anul anterior²⁵; nu știm dacă acest lucru se datorează și unor factori metereologici.

Anul 1691 debutează la nivelul Transilvaniei cu înghețuri puternice și persistente pe întreaga întindere a primăverii, cu repercursiuni asupra pomilor fructiferi care nu vor mai rodi nici în anii următori²⁶ și asupra viilor; urmează o vară ploioasă cu inundații²⁷, în consecință producțiile promontoriilor în podgoria nordică a Bihorului (zona Diosig – Marghita) sunt catastrofale: suferă de frig și cerealele, în general cu producții în scădere față de anul precedent²⁸.

Pentru anii 1692–1693 lipsa din fondul documentar cercetat a registrelor de dijmă ne privează de date concludente. Știm însă din alte surse că 1692, anul asedierii și cuceririi Cetății Oradea de către austrieci, este un an cu mari inundații ale Crișului Repede.

În cazul anului 1694 avem de-a face cu un an dificil, unul dintre cei mai dificili, consecință a unei invazii distrugătoare de lăcuste: zeci de sate nu au cereale de fel, altele au în cantități mici, doar simbolice: ca urmare decimatorii nu mai percep dijma obișnuită stabilind – acolo unde pot – împreună cu locuitorii cantități globale de cereale pentru câte un sat întreg și care reprezintă mai puțin de o zecime din recoltă: formulări de tipul „cea mai mare parte a grînelor au fost roase de lăcuste“ apar în dreptul a zeci de sate din jumătatea nordică a Bihorului: se menține scăzută și producția de vin²⁹.

Pentru anul 1695 elementul meteorologic definitoriu este vremea deosebit de rece, cu multe precipitații provocatoare de inundații catastrofale, atât în timpul primăverii cât și al verii³⁰. Suntem avertizați de aceste fenomene și de consecințele lor pe prima filă a registrului de dijmă al districtelor Beiuș și Pomezău³¹: din zona Beiușului provin din dijmă cantități insignifiante de cereale; o serie de sate – Vaida, Nădar, Diosig, Șimian, -refuză să plătească dijma din cereale; multe sate au grâne puține sau deloc, cum sunt de pildă Strisar, Hidișel, Govorăști, Corbești, Bucium, Drăgești, Stracoș³²; din aceleași considerente promotorii întregi sunt în imposibilitatea de a dijma din vin³³.

24. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2603, f.144–172 v.

25. *Ibidem*, dosar 2618, fila 197–237

26. Samuel Goldenberg, *op.cit.*, p.315

27. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, p.70

28. F.A.S.O., *fond.Episcopia...*, dosar 2603, f.21–30; dosar 2612, f.60–73

29. *Ibidem*, dosar 2605, f.1–25; dosar 2618, f.281–323

30. Samuel Goldenberg, *op.cit.*, p.316

31. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2618, f.313 v.

32. *Ibidem*, f.313 v., 372

33. *Ibidem*, f.374–379 v.

Chiar dacă pentru 1696 nu mai avem pomenite accidente climatice, consecințele anilor consecutivi dezastruoși prelungesc starea critică și asupra lui. În zona Beiușului nu mai puțin de 33 de sate nu au cereale de fel, în vreme ce pe Crișul Repede cantitățile înregistrate sunt mult mai modeste³⁴.

În anul 1697, din nou, mai multe zone ale Transilvaniei sunt lovite catastrofal de grindină³⁵. În Bihor multe sate sunt înregistrate ca pustii, nelocuite, bântuite doar de soldați vagabonzi³⁶.

Anul 1698 continuă cu aceleași producții foarte scăzute; în unele zone cultura principală devine cea de „pabulum” („nutreț”), cum este denumită în documente cultura de orz amestecat cu ovăz³⁷.

Anul 1699 marchează o apropiere de standardul unui an normal; producțiile de cereale în paie sunt în creștere; productivitatea se menține încă scăzută³⁸.

Menținerea caracterului răcoros și umed al climei a favorizat în următoarele două decenii în mai mare măsură inundațiile, atât de frecvente în Câmpia Crișurilor înaintea regularizării cursurilor râurilor, începând cu jumătatea secolului al XIX-lea. Încetinirea bruscă a vitezei de scurgere la ieșirea râurilor din munți, determinată de panta redusă de scurgere la nivelul câmpiei, înlesnește depunerea aluviunilor, colmatarea albiilor; de aici dese schimbări de cursuri, meandrele, brațele moarte care dau adesea un aspect de mlaștină, mai accentuat la apele mari de primăvară când inundațiile acoperă mari suprafețe de teren³⁹. Inundațiile au mare frecvență în primii ani ai secolului al XVIII-lea în bazinele hidrografice ale Barcăului, Holodului, în bazinul mijlociu al Crișului Negru; de fapt sunt puține satele care, în secolul al XVIII-lea, scapă de inundațiile succesive⁴⁰. Către mijlocul secolului (1745–1746) satele din Câmpia Aradului se plâng în masă de inundațiile anuale din care cauză sunt nevoite – spun locuitorii, să cultive numai porumb⁴¹, semănat probabil după apele mari din primăvară.

Potolirea războaielor racoțiene, a ultimelor expediții turcești asupra Crișanei, este urmată de seceta cumplită a anilor 1717–1718 care, între Rusalii 1717 și septembrie 1718, pârjolește pășunile, seacă râurile și izvoarele, determinând o scădere catastrofală a numărului vitelor și, prin foametea pe care inevitabil o aduce (1717–1719), – semănăturile făcute în 1718 răsar abia în anul următor⁴² – determină o creștere substanțială a mortalității⁴³.

34. *Ibidem*, dosar 2606, f.2–30

35. Samuel Goldenberg, *op.cit.*, p.316

36. F.A.S.O., *fond.Episcopia...*, dosar 2606, f.134 v., 140

37. *Ibidem*, f.184–196

38. *Ibidem*, f.255–357

39. Ștefan Manciu, *Sate și sălașuri din Câmpia Tisei*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, tom.I.1931, București, 1932, p.145–146

40. Bárony István, *A paraszti gazdálkodás feltételei és lehetőségei a XVIII. századi Bihar megyében*, în *Magyar Történeti Tanulmányok*, XVIII, Debrecen, 19, p.9–11

41. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p.141–142

42. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, p.72

2. Războaiele turco-austriece și racoțiene

Factorilor perturbatori de ordin natural li se adaugă cei de ordin politic și militar: acestora le revine, credem, rolul principal în adâncirea crizei. Sfârșitul secolului al XVII-lea și primele decenii ale secolului al XVIII-lea sunt cotate ca o perioadă de criză acută în relațiile internaționale ale centrului, estului și sud-estului continentului european⁴⁴.

După depresurarea Vienei și după bătălia victorioasă pentru austrieci de la Kahlenberg, războiul dintre Austria și Turcia se mută rapid spre est. Ofensiva austriacă marchează începutul unui război care durează până la 1699, încheiat cu pacea de la Karlowitz și în urma căruia granițele austriece sunt împinse spre răsărit cu circa 300.000 kmp⁴⁵. În acest context are loc și trecerea sub stăpânirea habsburgică a Transilvaniei căreia îi era rezervat un rol strategic și politic esențial în ofensiva austriacă spre sud-estul Europei⁴⁶. În consecință, în paralel cu demersurile diplomatice, Curtea de la Viena a recurs la presiuni militare: generalul Veterani în fruntea a 5 regimente pătrunde pentru a ierna în Maramureș și Chioar. Concomitent alte trupe imperiale, puse sub comanda generalului Caraffa, pătrund în Bihor, unde în anii 1685–1686 au loc lupte deosebit de intense, în urma cărora trupele austriece preiau controlul asupra întregului comitat, exceptând Oradea⁴⁷. Toate aceste evenimente au loc înainte de cucerirea Budei; concentrându-și atenția spre realizarea acestui obiectiv – Buda este cucerită în 1686 – și apoi pentru a participa la bătălia care are loc la Mohacs (în 1687) trupele austriece vor reveni asupra Transilvaniei: în 1688 ocupă Sibiu, eveniment în urma căruia reprezentanții „stărilor” declară ruperea legăturilor cu Poarta și recunoașterea protectoratului Imperiului asupra Transilvaniei⁴⁸. Evoluția evenimentelor internaționale face ca procesul de integrare a Transilvaniei în imperiu să treacă și în consecință să se perpetueze și operațiunile militare: în 1688 izbucnește războiul cu Franța și Imperiul își deplasează pentru un timp sfera de interes spre vest, direcție în care își îndreaptă și o parte a armatelor. În 1690 Mustafa Köprülü înfrânge forțele austriece la Zărnești. Abia în 1691 se clarifică statutul Transilvaniei prin Diploma leopoldină. Reluarea ofensivei austriece pe frontul de est, materializată între altele și în cucerirea Oradei în 1692, mai ales după pacea de la Ryswik, duce la victoria decisivă obținută de Eugeniu de Savoia la Zenta, în 1697⁴⁹.

43. *Ibidem*, p.121

44. Teodor Nicoară, *Climat politique et climat mental dans la société roumaine de la seconde moitié du XVIIe siècle et les premiers décennies du siècle suivant (le niveau nobiliaire)*, în *Studia Universitatis Babeș Bolyai*, series Historia, fasciculus 1., 1990, Cluj-Napoca, 1990, p.102–112

45. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol.I., Editura Meridiane, București, 1989 (în continuare: Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol.I.), p.177

46. A.Magyari, *op.cit.*, p.10

47. Liviu Borcea, *O conștientare privind fuga iobagilor de pe domeniile sătmărene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, X., Oradea 1980, p.453

48. A.Magyari, *op.cit.*, p.11–14

49. *Ibidem*, p.14–26

În acest context politico-militar, Crișana s-a aflat mulți ani, decenii în șir chiar, în zona de contact, de interferență a intereselor turco-austriece. Operațiunile militare desfășurate pe teritoriul ei, trecerea trupelor spre alte zone ori staționarea lor îndelungată crează, alături de fenomenele naturale pe care le-am amintit, o conjunctură defavorabilă gospodăriei țărănești. Distrugerile provocate de război sunt dublate de obligațiile militare care în mod obișnuit sunt greu de suportat: găzduirea, mâna de lucru pentru construcții și fortificații, transportul, rechiziții de vite, alimente și furaje, unele dintre ele în principiu plătite, în realitate abuzurile sunt permanente. Deosebit de dificilă pentru gospodăria țărănească este obligația încartiruirii mai cu seamă a unor trupe compacte, în tranzit⁵⁰. O scrisoare a principelui Transilvaniei adresată regelui Poloniei la 5 martie 1687 aducea la cunoștința suveranului polon jafurile, pustiirile de sate, violurile, săvârșite de trei regimente de trupe imperiale în valea Crișului Repede⁵¹.

Venind din toate colțurile Transilvaniei, rapoartele comitatelor sunt suprasaturate de dificultățile încartiruirii și aprovizionării trupelor: abuzuri, insolențe, înjurături, amenințări; soldații storc tot ceea ce pot stoarce de la oameni, îi leagă, îi schingiuesc, le atacă și le jefuiesc casele, pradă la drumul mare și nimeni nu cutează să protesteze⁵². Situația creată neliniștește chiar și pe generalii austrieci: ordinele de tipul celor date de generalul Veterani la 24 decembrie 1694, de interzicere a abuzurilor sub grea pedeapsă, nu au efectul scontat⁵³. Așadar, cucerirea Oradiei și mutarea teatrului de operațiuni spre sud nu înseamnă sfârșitul șicanelor legate de purtarea războiului. În 16 octombrie 1695, copiistul Vasile Sturze Moldoveanu scria că „au tăiat turcii tabăra lui Viteran și au robii nemții Țara Crișului”⁵⁴.

Teama de soldați – arată Jean Delumeau – este mai mare chiar decât teama de război: soldații erau atât de rău famați că numai la vestea unei eventuale încartiruirii, populația intra frecvent în alertă. Secole la rând europenii au asociat mental soldații cu vagabonzi. La terminarea operațiunilor militare, „mulți soldați demobilizați se organizau frecvent în cete de briganzi care – și duceau viața tâlhărin”⁵⁵. Îi aflăm și în Crișana la terminarea luptelor dintre turci și austrieci. În 1697 satele Luncoșoara, Bratca, Cornițel, Bulz, Hotar, Borșa, de pe valea Crișului Repede nu pot fi impuse la dijmă deoarece locuitorii fugiseră spre interiorul Transilvaniei din cauza prezenței soldaților vagabonzi⁵⁶. Desigur, fenomenul este legat de contraofensiva turcească în Transilvania declanșată în anul 1696, în contextul căreia, de-a lungul Crișului, spre Ardeal, deversau neconținut trupe austriece, „700 de cară”, apreciază Ioan din Aștileu⁵⁷. Părăsite din cauza războiului

50. Gheorghe Gorun, *Implicații sociale și economice ale ocupației militare austriece în Bihor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p.131–133

51. David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol.I., Editura științifică și enciclopedică, București, 1986, p.531

52. *Ibidem*, p.532

53. *Ibidem*, p.533–534

54. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, p.22

55. Jean Delumeau, *op.cit.*, p.272–273

56. F.A.S.O. *fond Episcopia...*, dosar 2606, f.134

57. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, f.22

și a prezenței trupelor sunt și satele Mierlău și Sîntelec⁵⁸. Mult mai mare este numărul localităților părăsite de locuitori și ocupate acum de soldați vagabonzi, ce nu se lasă dijmuiți, în districtele Beiuș și Pomezău. Sunt în această situație Strisar, Răbăgani, Topa, Spinuș, Dobrești, Sitani, Cârpești, Crănicești, Corbești, Luncasprie, Govorăști, Ceisoara, Drăgești⁵⁹.

Astfel de situații întâlnim peste tot în Transilvania, din comitatul Hunedoara și din ținutul Făgărașului până la Solnocul de Mijloc și Chioar⁶⁰.

În aceste împrejurări dramatice se adâncește criza demografică a secolului al XVII-lea⁶¹, în ciuda măsurilor inițiale luate de noile autorități austriece și care vizau așezarea populației și reluarea activităților productive, pentru a asigura condiții de întreținere trupelor staționate. În noile teritorii declarate „neoacquistica“, intrate în proprietatea fiscului, s-au acordat înlesniri celor ce reveneau la vetrele lor, scutiri de dări pe anumite perioade. Aceasta determină un aflux inițial de populație spre primele regiuni transilvănene ocupate de austrieci: Solnoc, Bihor⁶². Treptat însă, pământurile declarate inițial ale fiscului sunt înstrăinate prin donații sau prin vânzarea către biserica catolică – la sfârșitul deceniului al doilea al secolului al XVIII-lea domeniile Episcopiei romano-catolice de Oradea, împreună cu cele ale Capitlului Episcopiei romano-catolice de Oradea dețineau nu mai puțin de două treimi din totalul pământurilor comitatului Bihor⁶³ – către militari sau nobili influenți la Curtea de la Viena⁶⁴, cum au fost de pildă în Bihor contele Eszterhazi sau în Zarand ducele Rinaldo de Modena⁶⁵. În 1693, profitând de greutățile pe care războiul le crează Curții de la Viena, nobilii obțin dreptul de arendare a moșiilor fiscului⁶⁶. După victoria de la Zenta începe însă operațiunea de recuperare a bunurilor arendate de Trezauriat⁶⁷. În noua situație, facilitățile inițiale acordate țăranilor sunt restrânse până la dispariție, obligațiile devin chiar mai apăsătoare ca înainte. Adăugate la acestea producțiile agricole în continuă scădere, sarcinile militare insuportabile, accidentele climatice, avem tabloul unei situații fără ieșire. Se reia la altă scară mișcarea populației dintr-un comitat în altul, din zonele mai expuse în cele mai ferite, mai departe de căile de comunicații, mișcare temporară sau definitivă.⁶⁸ Mișcarea ia o asemenea amploare încât în anul 1698 Guvernul transilvănean se vede nevoit să emită instrucțiuni drastice pentru comitate

58. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2606, f.134

59. *Ibidem*, f.140

60. David Prodan, *op.cit.*, p.531-535

61. *Ibidem*, p.83

62. Liviu Borcea, *op.cit.*, p.450

63. Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale domeniului de Vașcău. Elemente demografice și de structură socială*, în *Crisia*, XVIII, Oradea, 1978, p.140

64. Liviu Borcea, *op.cit.*, p.454

65. Fl.Dudaș, *Manuscrise românești...*, p.49

66. A.Magyari, *op.cit.*, p.22

67. *Ibidem*, p.26

68. Idem, *Atitudinea populației din Maramureș, față de lupta antihabsburgică și antifeudală la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, fasciculus I, 1975 (în continuare: A.Magyari, *Atitudinea populației...*), p.24

prin care se cer măsuri suplimentare de pază la poduri și vaduri, pentru a opri deplasările nejustificate prin documente de călătorie. Se prevedea confiscarea bunurilor fugarilor iar dacă cineva era prins la granița țării urma să fie spânzurat⁶⁹.

Fuga nu era singurul mijloc pentru țăranul pus în situația de a căuta să iasă dintr-o situație critică. O anumită tensiune, o stare insurecțională, se menține timp de mai mulți ani în satele de pe Valea Ierului: mai multe sate refuză să dea dijmă necesitând „intervenția brațului armat”, cum se întâmpla la Vaida în 1694⁷⁰, la Vaida – din nou – dar și la Nădar, Diosig, în 1695⁷¹. La Ineu de Criș și Sărand dijmuitoarii declară în 1697 că este periculos de mers din cauza revoltelor care există⁷²; nu primesc dijmuitoari nici satele Tătăruș, Ianca, Nădar, Burzuc, Căușd⁷³. În 1698, țăranii înfometați atacă depozitele de grâne de la Săcuieni, concentrate aici ca rezervă militară⁷⁴. Nemulțumirea generală explică și participarea masivă a populației din comitatele nord-vestice ale Transilvaniei la răscoala antihabsburgică condusă de principele Francisc Rákoszi al II-lea și care a prelungit teatrul de operațiuni militare, cu toate consecințele sale negative cu încă un deceniu, aducând „mult rău prin țară”, cum se scria pe un Chiriadromion de la Bălgrad, dăruit satului Lupoia⁷⁵.

Sortii schimbători ai operațiunilor militare au mutat războiul dintre „curuți” și „lobonți” dintr-o parte în alta a vestului Transilvaniei și a răsăritului Ungariei⁷⁶, accentuând și mai mult disperarea populației; „fiind multe nevoi pe țară”, cum scria un colportor de cărți pe un exemplar ce-l vindea satului Buntești⁷⁷, oamenii sunt nevoiți din nou să-și ia lumea-n cap. Încheierea păcii de la Satu Mare ce consfințește victoria imperialilor, găsea Bihorul, asemenea altor regiuni transilvănene, într-o situație jalnică: orașe și târguri distruse, sate părăsite în masă de o populație retrasă spre locuri mai ferite, zone neumblate de trupe, spre munte, spre păduri, spre grindurile dintre mlaștini, sate la discreția pâlcurilor răzlețe de soldați vagabonzi, ei înșiși disperați pentru că nu-și puteau duce existența în lipsa sătenilor pe care să-i oprime, să-i jefuiască.

Acțiunea conjugată a celor două categorii de factori destructivi a avut – după cum s-a arătat deja – consecințe nefaste asupra țăranimii transilvănene chemată să suporte prețurile ridicate ale depășirii „crizei de vechi regim”. Criza economică în primul rând: producția scade și se menține scăzută ani în șir, decenii de-a rândul, sub acțiunea concertată a factorilor perturbatori pomeniți.

Să facem apel la aceleași registre de dijmă care urmăresc evoluția producției de cereale și de vin pe ultimul deceniu și jumătate al secolului al XVII-lea la care putem

69. *Ibidem*, p.25

70. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2605, f.291 v

71. *Ibidem*, dosar 2618, f.313

72. *Ibidem*, dosar 2606, f.134 v

73. *Ibidem*

74. *Ibidem*, dosar 2618, f.214 v

75. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, p.23–24

76. C.Gölner, P.Abrudan, *Francisc Rákóczi al II-lea*, București, 1983, p.70–140.

77. *Ibidem*, p.23

adăuga datele oferite de primele conscrieri care au urmat stingerii războiului curuților: cele din 1712, 1713 și apoi 1720, cu precizarea că datele respective trebuie privite cu gradul de circumspecție necesară, pentru că, așa cum s-a subliniat adesea, astfel de date, pe baza cărora urma să se facă dijmuirea, au tendința de a fi comunicate mai mici ca în realitate, lucru subliniat de dijmuitorii care întocmesc registrele din 1696: datele au un anumit grad de aproximație datorită faptului că juzii satelor n-au fost în măsură să dea situații scrise; locuitorii sunt în majoritate români – ne referim la districtul Beiușului – și nu știu carte; de asemenea satele nu au sigilii⁷⁸. Apoi, așa cum arăta Barsony Istvan, anumite straturi ale populației s-au sustras de la plata dijmei, cei săraci fiind la rândul lor scutiți până la refacerea gospodăriilor.

Analiza datelor registrelor de dijmă sunt elocvente pentru a ilustra fenomenul de criză ce cuprinde și lumea satului crișan. Cantitățile de cereale și vin, produse agricole de bază, au o tendință generală de scădere până la sfârșitul secolului. Pe întreaga perioadă numărul locuitorilor fără cereale – ne referim în primul rând la ele pentru că acoperă o arie mai largă, spre deosebire de vin, cantonat în zonele de podgorie – se menține foarte ridicat; dese accidente climatice, nesiguranța permanentă pe care o crează prezența trupelor și a operațiunilor militare, determină grija mai mare acordată patrimoniului mobil, vitelor, mai ușor de ferit, de ascuns, de deplasat dintr-un loc în altul. În consecință vom găsi în permanență sate întregi fără cereale, mulți locuitori care plătesc doar banii creștinătății, taxa fixă în bani a celor care nu au cereale, cantități globale de cereale impuse satelor care sunt mai puțin de 1/10, multe localități care împreună obțin cantități mici, adesea doar simbolice de cereale. Câteva exemplificări sunt, credem, elocvente: în 1686 din numărul restrâns de localități consemnate în registrul de dijmă cu privire la cereale și animalele mici, este fără cereale satul Sâniob⁷⁹; în anul următor – și el cu o arie restrânsă de acoperire a registrului de dijmă – este fără cereale Topa de Criș⁸⁰; în 1690 nu are cereale Vaida⁸¹; începând din 1694, an din care se lărgeste și aria de cuprindere a registrelor, numărul localităților fără cereale se menține în permanență ridicat: în 1694, an afectat – am văzut – puternic de invazia lăcustelor, nu au de fel cereale supuse dijmuirii: Sărsig, Sânicolau de Munte, Tria, Derna, Sânlazăr, Sâniob, Uileacu de Munte, Episcopia, Paleu, Săldăbagiu de Munte, Tețchea, Cetea, Cacuci, Șuncuiș, Bălnaca, Lorău, Bratca, Bulz, Luncșoara, Tinăud⁸². În alte sate – Pișcolt, Săcuieni, Sălacea, Cheșereu, Cherechiu, Otomani, Șimian, Sântimreu, Diosig, Sălard, Ianca, Șișterea, Cetariu, Uileacu de Criș, Parhida, Biharea, Ineu de Criș, Niuved – întrucât sunt foarte mulți locuitori care nu au de fel cereale, dijmuitorii au binevoit să facă alte învoieli cu locuitorii, fie să perceapă dijmă din altceva (miei, iezi), fie să o răscumpe în bani sau, dacă percep dijma din cereale, să se mulțumească cu mai

78. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2619, f.14.v

79. *Ibidem*, dosar 2619, f.3

80. *Ibidem*, dosar 2603, f.5 v-6 v.; dosar 2618, f.61 v- 62 v

81. *Ibidem*, dosar 2618, f.216 v

82. *Ibidem*, f.285 v., 295, 297, 298, 302 v. –304

puțin de o zecime⁸³. În anul 1695 suntem avertizați de pe prima filă a registrului de dijmă că, din cauza frigului, în districtul Beiuș n-au putut da dijmă o serie de sate⁸⁴; din districtul Pomezău sunt nominalizate fără cereale: Strisar, Hidișel, Govorăști, Corbești, Bucium, Drăgești, Stracoș⁸⁵. În districtul Diosig refuză să primească dijmuitori Vaida, Nădar, Diosig⁸⁶; sunt atestate fără cereale Derna, Cuzap⁸⁷. Pentru 1696 în districtele Beiuș și Pomezău satele sunt depopulate, cu abia 2–3 locuitori⁸⁸, dintre ele unele au, altele nu au cereale; este mare numărul satelor fără cereale, nu mai puțin de 33: Pântășești, Cresuia, Feneriș, Saca, Săliște, Totoreni, Târcaia, Negru, Cărbunari, Budureasa, Lazuri de Beiuș, Băleni, Talpe, Pocioveliște, Strisar, Răbăgani, Topa de Sus, Spinuș, Hidișel, Sitani, Crăinicești, Vălani de Pomezău, Cârpești, Corbești, Lunca Sprie, Govorăști, Ceșoara, Dușești, Hidiș, Drăgești, Bucium⁸⁹. Se menține mare numărul satelor fără cereale și în 1697, în ciuda începutului timid al unui proces de întoarcere a locuitorilor la vatră, de reluare a culturilor⁹⁰. Nu au cereale satele din zona deluroasă și muntoasă a văii Crișului Repede: Luncșoara, Bratca, Cornișel, Bulz, Hotar, Borșa⁹¹, apoi Șușturogi, Tăutelec, Mierlău, și mai ales cele din districtele Beiuș și Pomezău: Ferice, Cărbunari, Hidiș, Strisar, Răbăgani, Topa, Spinuș, Dobrești, Sitani, Crăinicești, Cârpești, Dobrești, Lunca Sprie, Govorăști, Ceșoara, Drăgești⁹². Pentru 1698 și 1699 nu mai întâlnim localități fără cereale, indiciu al unei situații pe cale de a se normaliza; doar Vărciorog în 1699 nu dă dijma din cereale⁹³. Izbucnirea războaielor va fi deteriorat desigur situația în anii următori. În conscrierea din 1712 întâlnim 4 localități care nu au de fel cereale (nici de semănătură, nici pentru sămânță sau consum⁹⁴.)

Și acolo unde există, cerealele sunt puține. Uneori sunt puțini cei care dau dijmă din cereale, fiind adesea depășiți ca număr de plătitorii banilor creștinătății. În 1686 Uileacu de Munte are 6 plătitori de dijmă din grâne, față de 63 plătitori ai banilor creștinătății⁹⁵ – cu precizarea că este vorba de o localitate viticolă unde cultura cerealelor rămâne subsidiară; Seleuș are în acelaș an consemnați 41 de plătitori ai banilor creștinătății față de 13 plătitori ai dijmei din cereale⁹⁶; în 1688, la Marghita 44 locuitori

83. *Ibidem*, dosar 2605, f.6 v–17

84. *Ibidem*, dosar 2618, f.313 v

85. *Ibidem*, f.372

86. *Ibidem*, f.313 v

87. *Ibidem*, f.339 v

88. *Ibidem*, dosar 2619, f. 14 v

89. *Ibidem*, dosar 2606, f.30

90. *Ibidem*, f.134 v.

91. *Ibidem*

92. *Ibidem*, f.139–140

93. *Ibidem*, f.336 v.–337

94. F.A.S.O., *fond Prefectura Județului Bihor*, inv.41 (în continuare; F.A.S.O., *fond Prefectura...*), dosar 107, f.2–29

95. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2619, f.23 v–24

96. *Ibidem*, p.36–36 v

plătesc banii creștinătății⁹⁷; în 1690 la Sântimreu 6 locuitori dau dijma din cereale, 53 plătesc banii creștinătății; de remarcat că suntem din nou în prezența unui centru viticol: 59 gospodari dau dijma din vin⁹⁸. Dar să luăm și exemple de localități care nu sunt situate în zonă de podgorie: în 1694 Valea lui Mihai are consemnați 10 plătitori ai dijmei din cereale și 11 locuitori fără cereale⁹⁹; acelaș sat are un an mai târziu 8 plătitori de dijmă din cereale și 6 plătitori ai banilor creștinătății¹⁰⁰; în 1695 Poclusa de Barcău are 8 plătitori ai dijmei din cereale și 8 plătitori ai banilor creștinătății¹⁰¹; Varviz și Popești au împreună 6 plătitori de dijmă din cereale, 10 plătitori ai banilor creștinătății¹⁰²; Chioag cu 4 plătitori ai dijmei din cereale și 8 plătitori ai banilor creștinătății¹⁰³ și șirul exemplificărilor ar putea continua¹⁰⁴. În alte cazuri cantitățile sunt mici, adesea simbolice: în 1686 la Ciutelec 8 familii nu obțin decât 23 cruci de grâu¹⁰⁵; în 1687 satele din Câmpia Salontei cunoscute ca „agricole“ sunt acreditate cu cantități simbolice de cereale; Belfir cu 1 3/4 C.D., Bicaciu cu 2 C.D., Sânicolau Român și Berechiu cu câte 9 C.D.¹⁰⁶; ca și în 1688 de altfel: Cefa și Berechiu au împreună 7 C.D., Chișirid 7 C.D., Păușa 5 C.D., Homorog 7 C.D., Mădăras 8 C.D., Miersig 10 2/4 C.D.¹⁰⁷; în 1690 Săcuieni („oppidum“) obține doar 99 cruci de grâu și 26 cruci de orz amestecat cu ovăz¹⁰⁸, Roșiori cu doar 54 cruci și 5 snopi de grâu, Valea lui Mihai cu doar 54 cruci și 10 snopi de grâu și 18 cruci de orz amestecat cu ovăz¹⁰⁹; majoritatea satelor au cantități mici de cereale în 1694 din cauza invaziei catastrofale a lăcustelor; Fegernicul Mic și Fegernicul Mare au împreună 79 cruci de grâu¹¹⁰, Valea lui Mihai 97 cruci de grâu; la Săcuieni din cauza distrugerilor provocate de lăcuste, de acord cu dijmuitorii, locuitorii dau doar 6 C.D. de grâu și 2 C.D. de orz amestecat cu ovăz¹¹¹; dau evident mai puțin de 1/10 din producție (dacă ar da 1/10 ar însemna o producție de 60 C.D. de grâu și în eventualitatea că o cruce ar da 4/8 C.D. ar fi 120 cruci; oricum foarte puțin). În aceeași situație Sălacea cu 5 C.D. grâu și 5 C.D. orz amestecat cu ovăz. Cherechiu cu 3 C.D. grâu, Târgușor cu 2 C.D. grâu, Cheșereu cu 1 și 2/8 C.D. de orz amestecat cu ovăz; la Buduslău 3 C.D. grâu, Ineu de Criș cu 2 C.D. grâu, Niuved cu 2 C.D. grâu, toate cantități date în dijmă etc.; Bălaia

97. *Ibidem*, dosar 2603, f.62

98. *Ibidem*, dosar 2605, f.197–197 v., 242–250

99. *Ibidem*, dosar 2618, f.286

100. *Ibidem*, dosar 2618, f.329

101. *Ibidem*, f.338

102. *Ibidem*, f.338 v

103. *Ibidem*, f.339

104. A se vedea mai pe larg dosarele 2603–2619

105. F.A.S.O., *fond Episcopia...*, dosar 2619, f.37 v–38

106. *Ibidem*, dosar 2603, f.39 v–42

107. *Ibidem*, dosar 2618, f.166 v

108. *Ibidem*, f.204

109. *Ibidem*, f.216 v–217, 231 v

110. *Ibidem*, f.283 v

111. *Ibidem*, f.286–288

obține 50 cruci de grâu, Subpiatră 38 cruci de grâu, Butani 96 cruci de grâu, Aștileu 67 cruci de grâu, Borod și Borozel au împreună 47 cruci de grâu etc.¹¹²; exemple asemănătoare și din anii care urmează: Sântimreu cu 82 cruci de grâu, Valca lui Mihai cu 49 cruci de grâu, Ghenetea cu 30 cruci de grâu, Mișca, Chișlaz și Sânlazăr împreună cu 147 cruci de grâu, Sărsig cu 66 cruci de grâu, Sălard cu 33 cruci și 6 snopi de grâu și 23 5/8 C.D. orz amestecat cu ovăz; Băleni 6 cruci de grâu, Finiș 29 cruci de grâu, Cărbunari 9 cruci de grâu, Lelești 23 cruci de grâu; Sudrigiu, Talpe, Săliște de Beiuș, Beiușele, Mizieș, Călugări au împreună 120 cruci de grâu și 20 C.D. de orz amestecat¹¹³ etc., toate exemple din 1695; în 1696 Hidișelu de Sus și Tășad obțin împreună 54 cruci de grâu, Sântelec și Betfia 37 cruci, Peștiș 40 cruci, Groși, Cacuciul Românesc, Dobricionești, Butani au împreună 102 cruci de grâu, Aștileu, Gălășeni, Cacuciul Maghiar au tot împreună 74 de cruci, Valea lui Mihai 51 cruci și 3 snopi de grâu, Albiș și Buduslău împreună 30 cruci, Otomani 50 cruci etc.¹¹⁴; în anii indiscutabil mai buni, 1698 și 1699, se menține un număr apreciabil de sate cu producții mici: Tășad cu 80 cruci de grâu, Peștiș și Sărand cu 87 cruci de grâu și 45 cruci de „pabulum“, Poșga cu 36 cruci de grâu, 2 cruci de „pabulum“, Bucium și Ceica, împreună cu 13 cruci de grâu, 10 cruci de „pabulum“, Topa de Sus cu 10 cruci de grâu, 5 cruci de „pabulum“, Topa de Jos cu 20 cruci de grâu și 15 cruci „pabulum“ etc., în 1698¹¹⁵; Ceisoara, Topa de Sus, Sâmbăta, Copăceni cu 156 cruci de grâu, 13 cruci de „pabulum“, Vărășeni, Crăceni, Lazuri, Răbăgani, Albești, Spinuș cu 183 cruci de grâu etc. în 1699¹¹⁶.

Sunt desigur numeroase pământuri necultivate, năpădite de mărăcini, care în momentul depășirii crizei necesită defrișări¹¹⁷. În 1704, cetatea și domeniul Pomezăului oferea un tablou destul de sumbru: zidurile distruse, armele și munițiile duse de „nemți“ fierul prădat de haiduci, heleșteul din jurul cetății precum și moara care funcționa pe el și ele avariate; au fost părăsite viile; pământul arabil este o pârlăgă iar fânațul este plin de mărăcini și tufărișuri. Sate din zona deluroasă a districtului declară la 1720 că au pământuri – mai ales cele situate între păduri – care n-au fost cultivate mai bine de 40 de ani¹¹⁸. Adesea pământurile de cultură erau cuprinse de pădure ca la Sușturogi¹¹⁹ sau de mărăcinișuri și tufărișuri ca la Pomezău¹²⁰; imperialismul pădurii este mai accentuat în perioadele de criză¹²¹. Suprafețele mici cultivate se datorează și insuficienței vitelor, victime și ele ale rechizițiilor, ale epizootiilor. Locuitorii din Poclusa de Barcău nu pot

112. *Ibidem*, f.288 v., 290 v., 297 v–302

113. *Ibidem*, f.324 v., 329, 334, 336 v.–337, 338, 256 v., 370 v., 371

114. *Ibidem*, dosar 2606, f.2–3, 15 v.–16, 22–23, 54, 61, 67 v

115. *Ibidem*, f.167, 174 v., 196

116. *Ibidem*, f.286–287

117. Ana Ilcu, Veronica Covaci, *Realități social-economice bihorene în conscrierea din anul 1722* (II), în *Crisia*, XIII, Oradea, 1983, p.161

118. F.A.S.O., *fond Prefectura...*, dosar 161, f.42 v–43

119. *Ibidem*, f.49 v–50

120. *Ibidem*, dosar 159, f.49 v

121. Emanuel Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, Flammarion, 1969, p.23

cultiva cereale din cauza lipsei vitelor de tracțiune¹²². O analiză sumară a datelor oferite de conscrierea din 1713 din acest punct de vedere consemnează 49 de sate care nu au de fel boi sau au mai puțin de un bou de familie. Din totalul de 275 localități consemnate, au mai mult de doi boi pe familie, doar 51 de sate; mai important este numărul vacilor: doar două localități nu au vaci de fel; 204 localități au cai dar numărul lor este scăzut: 2 sau mai puțini de doi cai de localitate în 94 de sate; general răspândit este porcul: doar 4 sate nu au porci; oi au 84 de localități, dintre care 71 de sate au sub 50 de oi, 8 au între 51–100 și doar 5 au peste 100 de oi, în exclusivitate din zona de câmpie: Biharea cu 182, Kissmarjia cu 331, Ianoșda cu 172, Salonta cu 280, Cefă cu 122; 103 localități au capre, din care 84 au sub 20 de capre.¹²³ Remarcăm numărul mic al animalelor de muncă – boi și cai – în condițiile în care – conform acelorași conscrieri – pământul se ara cu 6–8 boi și numărul mai mare al animalelor ce concură direct la asigurarea subzistenței: vaci, porci, apoi oi, capre, animale ce pot fi ușor ascunse sau mânate dintr-un loc în altul.

Cerealele sunt nu numai puțin cantitativ ci și inferioare calitativ; randamentul este scăzut: crucea treierată, unitatea de control pentru stabilirea dijmii, dă mai puțin decât în mod obișnuit. În anul 1686, din cauza grindinii, se specifică, crucea de 17 snopi (cea mai obișnuită în această perioadă) dă la Otomani și Târgușor doar 2/4 C.D., față de 3/4 C.D. cât dă într-un an normal.¹²⁴ Pentru anul următor accidente climatice (grindina, frigul) – au același efect. Atât în zona Ierului cât și pe Valea Crișului Repede, crucea dă în mod obișnuit doar 2/4 C.D.¹²⁵ Ajungem la o situație asemănătoare în 1694, anul invaziei catastrofale a lăcustelor: la numărul de cruci scăzut se adaugă productivitatea mică, doar 4/8 C.D. în majoritatea localităților (Mișca, Cubulcut, Cheț, Abram, Marghita, Săldăbagiu, Tăuteu, Bălaia, Subpiatră, Butani, Aștileu, Aușeu, Groși)¹²⁶. Puține sunt satele care obțin mai mult Poclușa de Barcău, unde crucea treierată dă 6/8 C.D., Ciuhoi tot cu 6/8 C.D., Fegemicul Mare, Fegemicul Mic, Sârbi, cu 5/8 C.D., Spinuș, Tătăruș, Nădar și ele cu 5/8 C.D., Valea lui Mihai cu 6/8 C.D.¹²⁷. Localitățile – majoritare – care au cea mai mare parte a grânelor compromise de lăcuste, încât nu pot da dijma în mod obișnuit, vor fi avut însă valori mult mai scăzute. În anul 1695 frigul din primăvară este la baza productivității scăzute: valoarea de bază este 2/4 C.D. din crucea treierată¹²⁸; doar la Sălacea, Otomani, Adoni crucea dă 5/8 C.D.¹²⁹. Dă în schimb 2/8 C.D. la Pietroasa, Câmpani de Jos, Câmpani de Sus, Fânațe, Sighiștel, Hârsești, Valea Neagră, Ghighișeni, Burgești, Lunca, Ștei, Rieni, Hinchiriș, Vărzari, Totoreni și în celelalte sate din zona Beiușului¹³⁰. Și pentru anul

122. F.A.S.O., *fond Prefectura*... dosar 159, f.105 v.–106

123. *Ibidem*, dosar 157, f.2–84; dosar 108, f.1–96

124. F.A.S.O., *fond Episcopia*..., dosar 2619, f.16 v.–17, 30–31 v

125. *Ibidem*, dosar 2618, f.58,60 v., 63 v., 79 v., 86–87

126. *Ibidem*, f.282, 289 – 293 v., 298–301 v

127. *Ibidem*, f.282 v.–286

128. *Ibidem*, f.313

129. *Ibidem*, f.330–331

130. *Ibidem*, f.366–370

1696 crucea care dă 4/8 C.D. rămâne de referință; în sus variază foarte puțin: 5/8 C.D. din crucea treierată la Parhida, Niuved, Cetariu, Aleșd, la grâu¹³¹, pe Valea Crișului Repede valori diferite față de crucea de grâu (4/8 C.D.) dă crucea de orz amestecat cu ovăz (5/8 C.D.) ca la Peștiș, Lugașul de Jos, Urvind, 6/8 C.D. la crucea de „pabulum” la Subpiatră, Gheghie, Luncșoara, Bulz, Valea Neagră de Criș, Cetea, Borod, Valea Mare de Criș¹³², pe Valea Crișului Repede apare și crucea formată din 14 snopi, numită în mod obișnuit și „crucea românească”¹³³ iar în districtele Pomezău și Beiuș crucea de 24 de snopi; și în acest din urmă caz – din cauza dimensiunilor – se obțin prin treierare, în mod curent, tot 4/8 C.D.; la Sudrigiu, Remetea, Hinchiriș, Curățele, crucea de grâu dă doar 3/8 C.D.; iar cea de orz amestecată cu ovăz dă 4/8 C.D. ca la Ioaniș, Șuncuiș, Mizieș, Teleac, Beiuș¹³⁴. Valori mai mari se înregistrează la orzul amestecat cu ovăz: 6/8 C.D. la Sălărd¹³⁵, Valea Mare de Criș, Tileagd, Dobricionești, Peștere, Țețchea, Aștileu, Cacuciul Românesc, Telechiu, Subpiatră¹³⁶. În zona Beiușului (districtele Beiuș și Pomezău) la grâu avem și valori sub 4/8 C.D.: la Totoreni și Finiș abia 3/8 C.D., dar 6/8 C.D. la „pabulum” (care rămâne valoarea constantă pentru această cultură și pentru zona amintită)¹³⁷. Situația este asemănătoare în 1698: în mod curent crucea de 17 snopi dă 4/8 C.D.; în zona Beiușului această valoare este curentă numai la orzul amestecat cu ovăz; pentru grâu – „din cauza sterilității” precizează decimatorii – crucea nu dă decât 3/8 C.D.¹³⁸; singura excepție de la regulă este din nou productivitatea mai mare a orzului amestecat cu ovăz: 6/8 C.D. la crucea de 17 snopi, cum constatăm la Valea Neagră de Jos, Valea Neagră de Sus, Ferice, Săud, Măgura, Totoreni, Hinchiriș, Mierag, Lazuri de Beiuș, Băleni, Cusuiș, Cucuceni, Leheceni, Criștior, Săliște de Vașcău, Cărpinet, Hârsești etc.¹³⁹.

În ciuda suprafețelor mai mari cultivate, a numărului de cruci mai mare, în 1699 pentru zona Beiușului, avem cea mai mică productivitate la grâu; valoarea curentă este de doar 2/8 C.D. la crucea de grâu treierată, față de 4/8 – 5/8 C.D. la „pabulum”; nu întâlnim decât o excepție, 3/8 C.D. în cazul târgului Beiuș la grâu; la „pabulum” rar se ajunge la 6/8 C.D.¹⁴⁰. Depășind zona Beiușului spre nord valoarea constantă a crucii de grâu treierată este de 4/8 C.D., la „pabulum” cu căderi la 3/8 C.D. în anumite localități din zona Ceica și de pe Crișul Repede¹⁴¹ și cu rare urcușuri la 5/8 C.D. (la Berechiu, Tileagd)¹⁴².

131. *Ibidem*, dosar 2606, f.9 v–10, 13 v–15

132. *Ibidem*, f.15 v.–17, 18, 20–21

133. *Ibidem*, f.22 v–23

134. *Ibidem*, f.28–29 v

135. *Ibidem*, dosar 2606, f.127–127 v

136. *Ibidem*, f.130 v.–131 v

137. *Ibidem*, f.135

138. *Ibidem*, f.184–196

139. *Ibidem*, f.184 v.–185, 188 v.–189, 190 v–191

140. *Ibidem*, f.255–276

141. *Ibidem*, f.286 v.–287, 344–347, 350–351 v

142. *Ibidem*, f.342 v.–343, 355 v

Producții mici comparativ cu deceniile anterioare, cu cantități scăzute disponibile pentru consum în condițiile creșterii cererii de consum, datorată prezenței trupelor. De aici permanența crizei alimentare care afectează zona noastră și care nu se manifestă numai prin scăderea cantitativă a masei alimentare de consum ci și prin deprecierea ei calitativă. Crizele în general, cele prelungite în special, coboară standardurile alimentare sub limitele perioadelor normale. Gama cerealelor panificabile sau consumate sub formă de fierturi (terciuri) se lărgește: grâul, „un personal complicat“ al istoriei¹⁴³ devine în situații limită și mai complicat. Știm prea puțin ce se ascunde sub denumirea generală de „frugum“ din registrele de dijmă și conscrieri. Credem că este mai corect să ne gândim la grâne și nu neaparat la grâu: mai frecvent amestecuri de grâne, de grâu și secară, de grâu și orz, cum se va păstra în producția țărănească în toată perioada secolului al XVIII-lea și chiar mai târziu până în secolul al XX-lea. Cantitățile mari de „pabulum“ (nutreț), format din cultură amestecată a orzului cu ovăzul¹⁴⁴, comparabilă cu cele ale grâului și chiar uneori mai mari, au avut în această perioadă de criză rosturi alimentare și pentru om. Dacă în vremuri normale poate fi în exclusivitate nutreț, în asemenea împrejurări, scăzând standardurile alimentare – conform regulii: mai bine hrană proastă decât nici un fel de hrană – devine mai mult ca sigur aliment uman: să nu uităm că păturile de jos, sărace, ale populației de pretutindeni cunosc alimente de foamete dezgustătoare. Nici un tabu alimentar nu rezistă în fața foametei¹⁴⁵. Chiar în perioada la care ne referim, în timpul foametei din 1718–1719, documentele amintesc – lăsând la o parte cazurile de canibalism date ca probabile – consumarea cozilor și rădăcinilor de papură, a cocenilor de porumb fierti, a rădăcinilor de prun și fag, a două feluri de ghindă, a mugurilor de alun, a corbilor, a ciorilor, a pisicilor, a hoiturilor de vite¹⁴⁶. Trecerea în alimentația umană a acestei mixturi este ușurată de tradițiile alimentare europene care, cel puțin până în secolul al XVIII-lea, pun la loc de frunte fierturile de cereale, terciurile¹⁴⁷. Ofensiva, în general victorioasă a grâului crânău, în fața cerealelor inferioare – „lupta dintre pâine și antica zeamă spartană“¹⁴⁸ – are deci un moment de ezitare la cumpăna de veacuri la care ne referim. Cel puțin pentru anumite părți ale Europei, terciurile vor fi reabilite prin adoptarea și generalizarea culturii porumbului. Dar să nu uităm că înainte de a fi făcută din porumb, mămăliga a fost făcută din mei. Terciurile de mei sunt frecvente în secolele XVII–XVIII. În Champagne, Gascogne și alte regiuni franceze, în timp ce Artois cunoaște un terci pe bază de orz numit grumel iar în Bretagne se consuma o fiertură de hrișcă cu apă sau lapte numită grou. Cunoscutul „porridge“ scoțian și englezesc este până astăzi,

143. Fernand Braudel, *Civilisation...*, p.81

144. Unii autori au văzut sub această denumire ascuns porumbul, în mod nejustificat însă pentru că în registrele de dijmă apare explicat frecvent ce este în realitate

145. Fernand Braudel, *Structurile...*, vol.I., p.187

146. Anton E.Dörner, *Epidemia de ciumă în scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, XX, Cluj-Napoca, 1983, p.544

147. Fernand Braudel, *Structurile...*, vol.I., p.28

148. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol.I, p.145

o fiertură de ovăz iar kașa poloneză și rusească este o fiertură de secară prăjită, zdrobită cu pisălogul¹⁴⁹. Pe de altă parte, nesiguranța zilei de mâine conduce, după o practică milenară, la cultivarea – ca măsură de precauție – a cerealelor cu bobul îmbrăcat care – prăjite sau nu – se păstrează mai bine decât grâul, rezistă mai mult în timp.

Aceste considerații se vor o posibilă explicație a prezenței în anumite zone în cantități substanțiale a culturii orzului amestecat cu ovăz, în multe cazuri la concurență cu grâul, uneori în avantaj cantitativ față de acesta. Este o cultură specifică unei agriculturi de subzistență, de supraviețuire. Două cereale semănate împreună, „în etaje“, au menirea să mărească gradul de probabilitate a succesului, mizându-se pe pretențiile diferite față de climă și sol. Condiții neprielnice pentru una puteau însemna condiții acceptabile pentru cealaltă și invers. Cert este faptul că această cultură mixtă orz-ovăz, etichetată ca nutreț („pabulum“) produce, am văzut, în zonele cele mai dezavantajoase, uneori de trei ori cât grâul: o cruce de „pabulum“ dă 6/8 C.D. față de 2/8 C.D. cât dă o cruce de grâu¹⁵⁰. O productivitate care nu poate să nu fie luată în considerare într-o perioadă de criză acută.

Pe de altă parte, de criza alimentară profită porumbul care se insinuează tacit, mai întâi în grădină, apoi în vetrele părăsite și utilizate acum ca grădini (țărani consideră vechile vetre ale satelor acum părăsite locuri de intravilan, din care nu trebuie să dea dijmă). De aici și tendința – generală – de a le cultiva exclusiv cu porumb. Și în alte părți ale Europei, pentru a scăpa de fisc, de dijmă, porumbul se adăpostește mult timp în grădini și pe pământurile mai ascunse¹⁵¹. Prima atestare documentară pe care o cunoaște până acum porumbul în zona noastră de referință, are în vedere tocmai acest fenomen. Prin instrucțiunile date administratorului moșiei Banffi din Borșa în 1695 și care vizează reluarea ciclului economic firesc după 10 ani de zbucium, i se cere între altele să depună toate eforturile pentru a pune în cultură pământurile părăsite, cea mai mare importanță să o acorde grădinilor pustii, pe care să le îngrădească, dacă sărăcimea nu este în stare să o facă, să le gunoiască cu gunoiul de la curte, să le semene cu porumb și dovleci pentru porci¹⁵². Dispozițiile de acest gen au un caracter mai general, fiind consemnate și pentru alte zone ale Transilvaniei¹⁵³. Probabil că aceste măsuri vor accelera procesul de generalizare a noii culturi; cert este că aceste instrucțiuni au în vedere o cultură a porumbului efectuată predilect în grădini; grădinile pustii se recomandă a fi cultivate cu porumb; de aici se va extinde în perimetrul întregilor vetre părăsite cum vom întâlni în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. La 1720 satul Cordău avea vatră nouă, în vreme ce pe locul vechii vetre se cultiva acum porumb¹⁵⁴. La Sititelec, Șauaieu, Miersig, vechile vetre părăsite, unde nu se mai păstrează decât

149. Fernand Braudel, *Structurile...*, vol.I, p.102

150. F.A.S.O., *fond Episcopia...* dosar 2606, f.286 v.-287, 344-347, 350-351v

151. Fernand Braudel, *Structurile...*, vol.I, p.184

152. David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol.II., p.30

153. *Ibidem*, p.31

154. F.A.S.O., *fond Prefectura...*, dosar 159, f.42 v

tumurile bisericilor, sunt cultivate la 1722 cu porumb¹⁵⁵. Cantonarea lui încă în grădini este ilustrată și de faptul că nu aflăm porumbul între produsele de dijmă până la 1700. Pe de altă parte prezența porumbului în laboratorul experimental numit grădină trebuie să fi avut o oarecare tradiție din moment ce, la numai un deceniu și ceva distanță în timp, nu numai că îl aflăm în conșcrieri dar chiar îl aflăm exclusiv sau predominant. În 1712, în conșcrierea cu caracter general, din totalul de 93 localități consemnate, 4 nu au de fel cereale, 85 au în cultură porumb, dintre care 37 cultivă exclusiv porumb¹⁵⁶; și un an mai târziu din 275 localități consemnate, 270 cultivă porumb¹⁵⁷. Spre sfârșitul crizei care marchează cumpăna veacurilor XVII-XVIII, porumbul era deja un personaj important în viața satelor bihorene.

Cu toate aceste căutări de soluții, criza alimentară degenerază în foamete, adesea prelungită. Fenomenele meteorologice de o anumită amploare – cum au fost cele enumerate de noi – conduc – spune Ernest Labrousse – la crizele ciclice de tip vechi, caracterizate prin deficaturi importante ale producției agricole și de aici apariția frecventă a foamei, a maladiilor care lovesc mai ales populația săracă dar nu numai¹⁵⁸.

Nu este greu de intuit ce înseamnă un accident climatic, un anotimp prea umed, o secetă, într-o societate cu o economie de subzistență strictă, aflată permanent într-un echilibru precar, fără a mai pune la socoteală factorii politico-militari analizați: sudura cu recolta virtuală a anului următor este greu de realizat, țăranii sunt nevoiți să caute grâne în alte teritorii iar dacă n-au posibilitate să o facă, să-și consume sămânța și adesea vitele; din orașe sunt alungate „gurile de prisos“, nevoite să împânzească drumurile, să vagabondeze; fură, răspândesc molime; o grindină căzută asupra promontoriilor cu vii lasă fără lucru numeroși zilieri care depind exclusiv sau în cea mai mare măsură de această muncă¹⁵⁹. De aici frecvențele tulburări „frumentare“ cum numește G. Lefebvre aceste mișcări cauzate de spectrul foamei¹⁶⁰ și pe care le vedem prezente și în zona noastră ani în șir. În 1697 de pildă, la Urvind, Ineu, Sălard, notează dijmuitorii cu scrupulozitatea care-i caracterizează, este periculos de mers pentru că există revolte¹⁶¹, decimatorii nu-și pot îndeplini misiunea nici la Tătăruș, Ianca, Nădar, Burzuc, Căușd pentru că n-au fost primiți de locuitori, sprijiniți în atitudinea lor recalcitrantă chiar de contele Csaky, stăpânul feudal al acestor sate¹⁶². Să reținem deci, odată în plus, împreună cu Fernand Braudel, „fragilitatea congenitală a oamenilor vis-à-vis de forțele colosale ale naturii“¹⁶³. Adăugând la aceasta repetatele

155. Ana Ilea, Veronica Covaci, *Realități...*, I., p.172

156. F.A.S.O., *fond Prefectura...*, dosar 105, f.2–29

157. *Ibidem*, dosar 157, f.2–82; doar 108, f.1–26

158. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol.I., p.257

159. Jean Delumeau, *op.cit.*, vol.I., p.279

160. *Ibidem*, p.283

161. F.A.S.O., *fond.Episcopia...*, dosar 2606, f.123, 134 v

162. *Ibidem*, f.134 v

163. Fernand Braudel, *Civilisation...*, p.33

„orgii“ ale lăcustelor¹⁶⁴, aduse parcă de nu știu ce forțe malefice pentru a-și reclama și ele într-o formă proprie, partea din hrana aprioric scăzută a oamenilor, apoi, factorii agravanți ai transformării ținutului în teatru de operațiuni militare sau, după caz, în bază de staționare a trupelor imperiale, ne explicăm lipsurile alimentare, foametea care tinde din nou să fie încorporată regimului biologic al oamenilor, devenind „o structură a vieții lor de fiecare zi“¹⁶⁵. În 1700 în părțile Beiușului au murit mulți oameni din cauza epidemiei de holeră, după cum nota pe o carte Popa Avram din Leheceeni¹⁶⁶.

Este știut, subalimentația este un permanent „multiplicator al maladiilor“¹⁶⁷, și nu numai alimentația ci și clima umedă, repetată an de an, este favorabilă extinderii febrei tifoide și paratifoide, tuberculozei¹⁶⁸; mișcarea permanentă a trupelor răspândește în zona noastră sifilisul și alte boli venerice, tifosul exantematic, numit și „febră de război“, toate cunoscând o recrudescență chiar la finele războiului de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹⁶⁹, ca și epizotiile și ele deosebit de frecvente. Pe de altă parte cercetările au arătat că răspândirea bacilului Koch și a sifilisului duc la dispariția aproapei totale a leprei¹⁷⁰.

Evident, de la acest festin al forțelor răului nu putea lipsi ciuma care însoțește și ea cumpăna secolelor XVII–XVIII în cea mai mare parte a Europei centrale, nordice și de est. În 1708 foametea ce bântuia Polonia și Silezia este urmată de ciumă care se extinde apoi rapid în Brandenburg, Pomerania, pe întreaga coastă baltică: Gdanskul plătește un tribut de 32.500 de morți, Copenhaga pierde 1/3 din locuitori; în 1710–1711 suferă în egală măsură de flagel: Königsberg, Riga, Stockholm, Uppsala și Helsinki. În 1711, sunt abandonate provizoriu din cauza ciumei 11.000 de gospodării în Prusia Orientală: în anul următor ciuma se extinde în Boemia și Austria iar 1713 cunoaște marea ciumă din Norvegia¹⁷¹. Accidentele climatice, accelerarea mișcării de trupe și populație civilă în condițiile războaielor turco-austriece și racoțiene favorizează pătrunderea ciumei, persistența și deseori ei reveniri în Transilvania în intervalul 1708–1718. Urmările sunt ca peste tot catastrofale: în martie 1708 izbucnește epidemia de ciumă în Banat, generalizată sub numele de „ciuma cea mare“ în tot ținutul¹⁷². În 1709 orașele din sudul Transilvaniei, Sibiu, Mediaș, înregistrau mari pierderi umane; la Sighișoara, în numai 6 luni, mor 7.000 de oameni. Cordoanele militare instituite de

164. Idem, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol.II., Editura Meridiane, București, 1985, p.24

165. Idem, *Structurile...*, vol.I., p.74

166. Fl.Dudaș, *Vechile tipărituri...*, p.160

167. Fernand Braudel, *Structurile...*, vol.I., p.60

168. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol.I., p.238, 242

169. V.Căzănișteanu, *Urmările războaielor ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea asupra țărilor române*, în *Studii, Revista de istorie*, tom.34, 1981, nr.2, p.263

170. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, vol.I., p.242

171. Idem, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, p.163

172. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, p.100

autoritățile austriece ca și măsurile de interdicere a târgurilor sau a deplasărilor ori recomandările de a consuma usturoi, lămâi, micre, tutun, vin, țuică, muguri de brad, nu pot stopa flagelul care revine cu violență în 1714–1717. Între 1709–1711 este cuprins de „ciuma cea mare” și Maramureșul¹⁷³. Seceta mare din 1718–1719 și foametea pe care o declanșează readuc epidemia, extinzând-o și în alte regiuni¹⁷⁴; la 22 aprilie 1718 a izbucnit în jurul Oradei.¹⁷⁵

Toate aceste fenomene semnalate au efecte demografice catastrofale. Reducerea populației prin accentuarea mortalității dar și prin părăsirea satelor, prin retragerea locuitorilor spre zonele mai ferite. Se pustiesc mai ales satele situate de-a lungul drumurilor principale, de-a lungul cursurilor de apă. De aici numărul mare al satelor declarate pustii pe Crișul Repede, importanta cale de acces spre Transilvania. În 1686–1688 a „locuit în Cristealic și Cosniciu, în Sălaj”, copistul Petru din Tinăud, sat situat în această vale bântuită sistematic de cătane; în locurile mai ferite din Sălaj poate copia un Ceaslov–Octoih, lucru imposibil de realizat în satul său de baștină¹⁷⁶. Chiar dacă cifrele avansate pentru Bihor, pe baza conșcrierii din 1692, de Mezösi Karoly – 120 de sate populate la 370 nepopulate sunt în mod indiscutabil mult exagerate, departe de realitate, lucru reliefat de cercetările istoriografiei maghiare din ultimii ani, ca și de cea românească de altfel¹⁷⁷, fenomenul depopulării este real¹⁷⁸. Pe moșiile lui Grigore Bethlen – ținând de cetatea Șoimuș – un „Memorial” din 1695 consemnează o serie de sate pustii și ia măsura reducerii sarcinilor feudale pentru a readuce populația în vetre¹⁷⁹. În 1708, copistul, dascălul și zugravul Vasile Sturze Badiul din Moldova, copiind Pravila despre cele 7 taine, scria: „în vremea când s-au ridicat curuții lui Racoți Frent, pe nimeți. Și era răutate mare în Ardeal și la Crișul Negru și Câmpia Giulei era pustie toată¹⁸⁰”. La 1720, conșcrierea generală consemnează cu privire la Beliu: „această posesiune de trei ani a început să fie populată...”; cu privire la Săliște de Beliu „această posesiune a fost populată înainte cu doi ani” iar despre Tinca aflăm că „această posesiune a fost populată de locuitorii unguri dar că în 1717, în urma acțiunilor militare continue a fost părăsită și în anul trecut (1719) a început să fie populată cu locuitori români”¹⁸¹. Sunt în curs de repopulare „cu locuitori veniți din Transilvania” Gepiu¹⁸², Toboliu și Cihei¹⁸³, în vreme ce la Gurbediu, din cauza lipsei populației, prepozitul arendează alodiul de 60 câble locuitorilor a 4 sate din zona Beiușului: Nimăiești, Curățele, Burda,

173. *Ibidem*

174. Anton E.Dörner, *op.cit.*, p.541–542

175. Fl.Dudaș, *Însemnări...*, p.100

176. Idem, *Manuscrisele...*, p.40

177. Gheorghe Mudura, *Sigiliile localităților bihorene – izvoare etnografice* (III.), în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p.397

178. David Prodan, *Iobăgia în secolul al XVII-lea* vol.I., p.486

179. *Ibidem*, p.570–571

180. Fl.Dudaș, *Vechi tipărituri...*, p.114

181. F.A.S.O., *fond Prefectura...*, dosar 159, f.74–79 v

182. *Ibidem*, f.82–82 v

183. *Ibidem*, dosar 130, f.204, 209 v

Cresuia, în schimbul nonei¹⁸⁴; Ceica are o nouă vatră, vechea vatră a fost în vale dar după vechea devastare s-a strămutat, oameni populând acum pădurile¹⁸⁵. Satele au la ieșirea din această criză populație redusă: la 1713, conscrierea efectuată consemnează mai puțin de 10 locuitori (capi de familie) în 155 localități sau grupuri de localități înregistrate împreună¹⁸⁶. Față de aceste fapte evidente consemnarea din 1700 făcută de Popa Avram, referitoare la deteriorarea acoperișului bisericii de lemn a satelor Leheceeni și Cărpinet pare neînsemnată; ne pare însă simptomatică pentru decăderea generală, pentru criza prelungă în care se afla societatea¹⁸⁷. Suntem, iată, departe de epoca (apropiată în timp la doar trei decenii) în care călătorul turc Evlia Celebi considera, cuprins de entuziasm, Oradea și împrejurimile sale un „vilaet” deosebit de prosper.

Sigur, se pune problema: în ce măsură această perioadă de criză accentuată și prelungă aduce modificări în agricultură și în primul rând modificări de ordin tehnic? Răspunsul comportă, credem noi, două componente.

Pe de o parte, orice perioadă – limită este puțin favorabilă căutării unor soluții noi. Dimpotrivă, din punct de vedere tehnic, recurgerea la soluțiile cunoscute, sigure, este calea îndeobște preferată; ba mai mult se iau măsuri suplimentare de siguranță pentru garantarea unui minim alimentară; atenția mărită acordată patrimoniului mobil – vitelor –, tehnici specifice, dintre care ne-am referi la cultura „în etaje”, la mixturile cerealiere. Pe de altă parte, accelerarea mișcării în cadrul acestui uriaș creuzet pe care-l constituie perioada de criză îndelungată din punct de vedere tehnic conduce la mărirea gradului de permeabilitate a învelișului tehnic, inclusiv a celui agricol. În consecință, răspunde favorabil la stimuli externi, indiferent dacă acești stimuli sunt incitanți pentru populație sau nu; cu concursul acestor împrejurări speciale se răspândește – adoptat probabil la început și prin măsuri administrative – porumbul, de o manieră categorică. Nu întâmplător porumbul devine – la sfârșitul perioadei – cultură predominantă în zeci de sate, chiar exclusivă în multe dintre ele. Sunt mai ușor de impus în asemenea situații și măsuri care nu convin, care în mod obișnuit întâmpină rezistență unui mediu refractar prin excelență cum este cel țărănesc: la 1720, cu ocazia conscrierii, avem cea mai mare unanimitate în recurgerea la sistemul de cultură cu asolament forțat, cu 2 și 3 câmpuri, impuse și ele probabil administrativ în această perioadă, situație care nu se va menține însă de-a lungul sec. al XVIII-lea.

184. *Ibidem*, p.189 v

185. *Ibidem*, dosar 159, f.45

186. *Ibidem*, dosar 157, f.

187. Fl.Dudaș, *Vechi tipărituri...*, p.156

LE MONDE RURAL ET LA CRISE AGRICOLE EN CRISANA AU CARREFOUR DES XVIIe – XVIIIe SIÈCLES

– résumé –

Il y a deux catégories de facteurs qui contribuent à l'approfondissement de la crise „d'ancien régime qui comprend la Transylvanie et d'autres zones de l'Europe centrale et de l'Est au carrefour des XVIIe – XVIIIe siècles: les facteurs géographiques et climatiques, liés à l'anomalie thermique négative du XVIIe siècle et les facteurs d'ordre politique et militaire, dans le contexte des guerres turco-autrichiennes et de celles de l'époque de Rákoczy.

Dans ces circonstances, une aigue crise économique, surtout agricole, se déclenche: les productions de blé et de vin consignées par les registres de dîme sont réduites; beaucoup de villages n'ont guère de grains, dans d'autres villages les quantités de grains ne sont que symboliques. Il y a de grandes surfaces de terre pas cultivées à cause du dépeuplement des villages, du manque du bétail; le rendement céréalier est baissé. D'ici, une permanente crise alimentaire, la diminution des standards alimentaires, qui favorise, entre autres, la généralisation de la Culture du maïs.

La crise alimentaire conduit à la famine et d'ici aux maladies, dont la peste reste la plus effrayante même à ce carrefour de siècles.